

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК930.1:347.961](477)«19/20»

**НОТАРІАТ УКРАЇНИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ****NOTARY OF UKRAINE IN THE SECOND HALF
OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES:
HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

Шевченко Н. В.,
викладач кафедри історії, Чорноморський
національний університет ім. Петра Могили
(Миколаїв, Україна), e-mail:
serebro777981@gmail.com

Shevchenko N. V.,
lecturer of the department of history, Black Sea
National University of Petro Mohyla (Mykolaiv, Ukraine), e-
mail: serebro777981@gmail.com

Аналізується історіографія історії нотаріату України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Авторкою виділено науковий доробок дослідників імперського, радянського та сучасного періодів.

Розробки дослідників імперського періоду (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) присвячені появі та становленню інституту нотаріату в Російській імперії, а також критичному ставленню до нотаріальної реформи 1866 р. Праці істориків та фахівців–нотаріусів радянського періоду (20–80-ті рр. ХХ ст.) характеризуються вивченням нотаріату радянської епохи на засадах теорії «розвиненого соціалізму» та негативним відношенням до доробку в цій галузі фахівців попереднього періоду. Історичні та спеціальні дослідження українських науковців (1990–ті рр. – початок третього тисячоліття) – час формування концептуально нових підходів до методологічного аналізу минулого української державності.

Ключові слова: нотаріус, Україна, Російська імперія, історіографія, модернізація.

The paper deals with the historiography of the notary's history in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. The author highlighted the scientific works of the researchers of the imperial, Soviet and modern periods.

Works of the researchers of the imperial period (second half of the 19th and early 20th centuries) are devoted to the emergence and establishment of the notary institution in the Russian Empire, as well as to the critical attitude towards the notarial reform of 1866. The works of historians and notaries of the Soviet period (20–80s of the 20th century) are characterized by the study of the Soviet era's notary on the basis of the theory of «developed socialism» and the negative attitude to the works of specialists of the previous period in this area. Historical and special studies of Ukrainian scholars (1990s – the beginning of the 21st century) caused the formation of conceptually new approaches to the methodological analysis of past of Ukrainian statehood.

Keywords: Notary, Ukraine, Russian Empire, Historiography, Modernization.

Україна має давні традиції в сфері нотаріальної діяльності, які формувалися одночасно з державністю та правовою системою. Становлення нотаріату та формування законодавства про нього відбувалося не одне століття. Історія нотаріату в нашій державі нерозривно пов'язана з процесами інкорпорації та модернізації, що відбувалися на

українських землях упродовж ХVІІ – на початку ХХ ст. Нотаріат України відіграє важливу роль у здійсненні правозахисної та правоохоронної функцій. Захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, запобігання правопорушенням є основним завданням нотаріату, авторитет і значення якого невпинно зростають у нинішніх умовах соціально-економічних відносин. Його діяльність має великий вплив на різні сторони суспільного життя країни та належне функціонування цивільного обороту.

Мета нашої статті – показати різні періоди дослідження історії нотаріату України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Створення історіографії будь-якої галузі знань – це показник зрілості певної науки, необхідний елемент її самосвідомості: відслідковуючи історичний розвиток нотаріату, вчені можуть краще зрозуміти її сучасний стан, проблеми і протиріччя, більш чітко побачити перспективу. Тому закономірним є те, що з розвитком науки нотаріату та нотаріального процесу зростає й інтерес до її історії, а поява історичних праць є свідченням цього [41, с. 39].

Комплексний характер досліджуваної проблеми зумовив залучення до аналізу масиву різноманітних за часом виникнення та походженням джерел, наукового доробку українських і російських дослідників імперського, радянського та сучасного періодів.

Вивчаючи проблему формування та розвитку інституту нотаріату в Російській імперії та підросійських землях України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проаналізовано понад 60 праць (монографії, наукові статті, праці нотаріусів), опублікованих у ХІХ–ХХІ ст. На цій основі виділено такі періоди вивчення теми за хронологічним принципом:

1. Розробки російських та українських дослідників імперського періоду (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) присвячені появі та становленню інституту нотаріату у світі та в Російській імперії зокрема, а також критичному ставленню до нотаріальної реформи 1866 р.

2. Праці істориків та фахівців–нотаріусів радянського періоду (20–80-ті рр. ХХ ст.), які характеризуються вивченням нотаріату радянської епохи на засадах теорії «розвиненого соціалізму» та негативним відношенням до доробку в цій галузі фахівців попереднього періоду.

3. Історичні та спеціальні дослідження українських науковців та фахівців–нотаріусів сучасного періоду (1990–ті рр. – початок третього тисячоліття)

– час формування концептуально нових підходів до методологічного аналізу минулого української державності.

Критеріями періодизації стали зміни в методології, концепції, стратегії розвитку нотаріальної діяльності та проблематики досліджень зі вказаної теми з урахуванням історико–хронологічного підходу.

Вивчення історії розвитку інституту нотаріату другої половини XIX – початку XX ст. обумовлене системою суспільно–державного устрою Російської держави, яка виробила засади становлення та діяльності цієї правової галузі.

Історія появи нотаріату у світі та в Російській імперії активно досліджувалася юристами, нотаріусами та істориками *імперського періоду*. У цьому зв'язку в першу чергу необхідно назвати фундаментальну працю М. Ляпидевського «История нотариата» (1875) [25], в якій докладно із залученням великого фактичного матеріалу розглянуто питання становлення нотаріату в Римі, Італії, Німеччині та Франції. Велике значення має дослідження О. Фемеліди «Русский нотариат» (1902) [38], присвячене виникненню і становленню нотаріальної діяльності, аналізу нотаріального положення від 14 квітня 1866 р., яке, по суті, змінило систему нотаріату.

Важливим джерелом для розуміння еволюції інституту нотаріату є монографія О. Мацкевича «Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата» (1908) [26], в якій на основі історичного аналізу, діючих інституційно–правових форм XIX – початку XX ст. зроблено спробу представити модель нотаріату, правовий статус нотаріуса, види нотаріальних дій та їх розвиток в майбутньому.

Окремо слід виділити законопроектну і творчу спадщину А. Гасмана – російського державного діяча, члена консультації при Міністерстві юстиції (1885), обер–прокурора межового департаменту Сенату (1890), сенатора (1905), товариша міністра юстиції (1906–1913), члена Державної Ради. А. Гасман, будучи членом комісії з підготовки проекту нової редакції Положення про нотаріальну частину 1866 р., не тільки багато зробив для вдосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності, а й підготував велику «Объяснительную записку к проекту новой редакции положения о нотариальной части» (1904) [12].

У другій половині XIX – на початку XX ст. питання організації нотаріату та його діяльності активно обговорювалися на сторінках періодичної преси, зокрема в спеціалізованих журналах і газетах: «Вестник права», «Нотариальный вестник», «Журнал министерства юстиции», «Юридическое обозрение» та ін. У цих виданнях публікувалися матеріали, що відображали повсякденну діяльність нотаріату, проблеми, з якими стикалися нотаріуси на практиці, вносилися пропозиції щодо вдосконалення оформлення деяких видів нотаріальних актів.

Зокрема, однією з перших спроб сформулювати основи організації нотаріусів як самоврядної

корпорації, стала стаття відомого нотаріуса Б. Алякритського, надрукована в 1915 р. на сторінках журналу «Вестник права» [2; 3; 4; 5]. У статті автор подав власні пропозиції щодо скликання всеросійського та окружного з'їздів нотаріусів, визначив предмети обговорення на цих з'їздах, а також важливу увагу приділив виплаті пенсій нотаріусам із встановленням її розміру. Крім того, автором було висловлено пропозицію призначати членів Ради нотаріусів головами судових палат, на що негативно висловилася редакція журналу, висловлюючи зі свого боку пропозицію обирати членів Ради з'їздами нотаріусів [2, с. 208].

Слід виокремити праці нотаріуса О. Бутовського, в яких він розглянув основні положення і недосконалість нотаріального тарифу [7], критично проаналізував Гербовий статут, за порушення якого нотаріуси мали нести відповідальність, вбачаючи в цьому статуті недосконалість законодавця [6; 8].

Особливого обговорення життя нотаріусів набуло під час Першої світової війни. На сторінках журналу «Вестник права» нотаріус М. Трамбицький висвітлив питання відповідальності нотаріусів за Положенням 1866 р. та іншими законами [37]. Важливим також стало підняте ним питання про нотаріусів–біженців, які постраждали під час війни. Так, у статті «К нотариусам–беженцам» автор запропонував об'єднатися нотаріусам і накреслив ряд заходів, які могли б допомогти їм у скрутні часи [36]. На його заклик відповів інший відомий нотаріус Ф. Штраніх, який висвітлив тяжке становище нотаріусів у роки війни [47]. Також важливу проблему щодо жінок, які можуть тимчасово замінювати нотаріусів під час війни, підняв нотаріус І. Вольман, який розглянув її з юридичної точки зору і розробив рекомендації щодо законодавчого здійснення цього питання [10].

Найбільш плідним на публікації з історії нотаріату Російської імперії виявився 1916 р. Саме в цей час, до 50–ї річниці ювілею російського нотаріату, вийшли критичні статті з актуальних питань його організації та діяльності сенатора А. Гасмана [13] та відомих нотаріусів І. Вольмана [11], Л. Виноградова [9], Ф. Штраніха [48], які, крім історії виникнення нотаріату, висвітлювали його проблеми, зміни, проекти реформувань упродовж 50 років.

Отже, дослідники нотаріату імперського періоду у своїй більшості висвітлювали історію виникнення нотаріату у світі, його появу в Російській імперії, а також критично аналізували Положення про нотаріальну частину 1866 р., порушуючи питання становища і умови праці нотаріусів. Але можна констатувати, що ніхто з них не займався історією розвитку нотаріату окремих губерній імперії. Крім того, для першого періоду розвитку історіографії характерною є недостатня увага до історії нотаріату з боку професійних істориків. Більшість робіт було написано фахівцями–нотаріусами. Тому на розглянутому етапі історія нотаріату вивчалася однобічно, у відриві від економічного і політичного життя суспільства.

У *радянський період* питаннями історії та розвитку нотаріату займалися М. Авдюков,

Д. Аверін, Є. Ковальова, Л. Смишляев [1], О. Клейнман [32], Л. Лесницька [31], А. Рубанов [34], К. Юдельсон [49]. Однак, високо оцінюючи досягнення радянського періоду в області нотаріальної практики, автори негативно ставилися до нотаріату, який виник у царській Росії, в тому числі критично оцінювали Положення про нотаріальну частину 1866 р. Історію українського нотаріату в Російській імперії радянські дослідники не вивчали.

Початок *третього, сучасного періоду (1990–ті рр. – початок третього тисячоліття)*, виокремленого нами в дослідженні зазначеної проблеми, охарактеризувався політичними змінами в державі, що були викликані розпадом СРСР та проголошенням незалежності України. Після ухвалення Декларації про державний суверенітет України в республіці набрали чинності відповідні державні акти, що регулювали нові самостійні кроки в державотворенні, економіці та інших сферах життя.

Сучасний інститут нотаріату не можна достатньо глибоко осмислити, дослідити, вивчити поза зв'язком із попередніми стадіями його розвитку. В умовах реформування усієї правової системи, появи нових нормативно-правових документів стає цілком очевидною потреба в об'єктивному і ретельному вивченні історії, в аналізі минулого з позицій нових підходів сьогодення. Такі дослідження сприятимуть виробленню наукових оцінок щодо сучасного нотаріального процесу, правильному визначенню напрямів його реформування, що дасть змогу нотаріату справедливо посісти належне місце поряд з такими інститутами, як суд, прокуратура, адвокатура в правовій системі України [20, с. 165].

У сучасний період відбулися кардинальні зміни у ставленні істориків до нотаріату імперських часів, що привело до більш зваженого аналізу тих процесів, що відбувалися в цій правовій галузі. Вивчення історії нотаріату в Україні розпочалося з накопичення фактичного матеріалу, переосмислення та оцінки доробку попередніх дослідників.

Історії виникнення і становлення нотаріату в Україні та Росії з часів Київської Русі до сьогодення присвячені праці українських науковців Г. Гулевської [14], А. Давиденка [15], Н. Денисяк [16], Л. Єфіменка [19], Ю. Желіховської [20; 21], У. Кінаш [22], Л. Коваленка [23], В. Черниша [39; 40; 41]. Досліджуючи історію нотаріату, науковці намагаються встановити етапи його розвитку, документально обґрунтувати дату появи першого нотаріального акту.

Одним із найбільш визнаних дослідників історії нотаріату в Україні є О. Нелін. В його працях знайшли відображення історія розвитку нотаріату в період Київської Русі, Великого князівства Литовського, Польщі і Речі Посполитої, національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького [27]. У своїх дослідженнях автор прийшов до висновку, що найважливішими передумовами зародження нотаріальної діяльності

на Русі в IX ст. були високий економічний розвиток, розширення цивільного обігу, зростання кількості укладених правових угод [27, с. 15]. На розвиток нотаріальної діяльності в українських землях, що перебували у складі Польщі та Речі Посполитої у XIV–XVI ст., на думку автора, значний вплив здійснювали польська й німецька правові системи, але вони модифікувались до українських реалій і справляли позитивний вплив на розвиток нотаріальної діяльності в Україні [27, с. 16]. Далі, зазначає автор, унаслідок політичних обставин нотаріальна діяльність з кінця XVIII ст. на Лівобережній Україні та практично із середини XIX ст. на Правобережній Україні була відірвана від загальноєвропейських традицій і поєднана із функціонуванням російського нотаріату [27, с. 17]. У наступних своїх статтях О. Нелін здійснив порівняльний аналіз розвитку нотаріату в Україні та Росії в IX–XIX ст. [28; 29], висвітлив становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату в імперські часи [30].

М. Долинська розглянула особливості правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії з 1783 до 1917 рр. Авторка звернула увагу на розвиток нотаріату в різних містах і губерніях України [17]. У наступній своїй статті вона висвітлила правовий статус нотаріуса у підросійських землях України на підставі Положення про нотаріальну частину від 14 квітня 1866 р. [18]. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні, включно й нотаріальну реформу 1866 р. досліджує Л. Ясинська [50]. С. Петрова, крім основних етапів розвитку нотаріату в Україні, дослідила його взаємозв'язок із судовими органами [33]. Л. Шевчук проаналізувала нотаріальну реформу 1864–1866 рр. в оцінках сучасників. Зокрема, авторкою наведені конкретні зауваження і пропозиції сучасників реформи – чинних нотаріусів і вчених-правознавців щодо удосконалення нотаріального законодавства – К. Бахмана, О. Гасмана, М. Яроцького, П. Підгорецького, С. Кузнєцова, І. Вольмана, Ф. Штраніха [46].

Плідно працює над проблемою історії нотаріату України дослідник з Миколаєва Н. Шевченко. В її статтях охоплені проблеми історії нотаріату в контексті державотворчих процесів в Україні; реформування нотаріату в Російській імперії у 1866 р.; впливу урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії другої половини XIX ст., а також розгляд діяльності нотаріату на Півдні України в модернізаційних процесах Російської імперії [42; 43; 44; 45].

Основні положення нотаріальної реформи 1866 р. і правовий статус нотаріуса розглянуто на сторінках українських підручників В. Комарова і В. Баранкової [24], Л. Сміяна, Ю. Нікітіна та П. Хоменка [35].

Таким чином, у сучасній історіографії проблема історії нотаріату достатньо поширена. Праці дослідників цього періоду відрізняються пошуком нових методологічних підходів, розширенням джерельної бази дослідження. При цьому можна

констатувати, що робота в окресленому напрямі тільки починається. Аналіз праць з історії нотаріату наочно показує наявний розрив між дослідженнями в цій галузі і загальними проблемами історії України та Росії. Незважаючи на те, що історіографія історії нотаріату налічує значну кількість робіт, практично всі вони стосуються тільки окремих аспектів проблеми, зокрема, висвітленню і аналізу Положення про нотаріальну частину 1866 р. і носять історико-правовий характер дослідження. Поза увагою авторів залишилися питання структури нотаріальних установ, основні принципи їх роботи, освітній рівень нотаріусів. Історичний аспект формування та розвитку нотаріату в Російській імперії та Україні ще потребує ретельного вивчення і поглибленого наукового аналізу.

Список використаних джерел

1. Авдюков, МГ., Аверин, ДД., Ковалева, ЕН., Смышляев, ЛП., 1974. 'Нотариат в СССР. Учебное пособие для ВУЗов', Под ред. М. Г. Авдюкова, Москва: Изд-во Моск. ун-та, 167 с. 50
2. Алякритский, 1915. 'О советах и съездах нотариусов', *Вестник права*, №7 (15 февраля), с.208–210. 51
3. Алякритский, 1915. 'О советах и съездах нотариусов', *Вестник права*, №8 (22 февраля), с.244–245. 52
4. Алякритский, 1915. 'О советах и съездах нотариусов', *Вестник права*, №9 (1 марта), с.280–281. 53
5. Алякритский, 1915. 'О советах и съездах нотариусов', *Вестник права*, №10 (8 марта), с.314–315. 54
6. Бутовский, АН., 1915. 'Еще к вопросу об ответственности нотариусов за нарушение гербового устава', *Вестник права*, №2 (11 января), с.44–45. 60
7. Бутовский, АН., 1904. 'О проекте новой нотариальной таксы', *Вестник права*, №6, с.210–231. 62
8. Бутовский, АН., 1915. 'Ответственность нотариусов за нарушения гербового устава', *Вестник права*, №1 (4 января), с.13–16. 63
9. Виноградов, Л., 1916. 'Историческое развитие русского нотариата', *Вестник права*, №15–16 (17 апреля), с.389–393. 65
10. Вольман, ИС., 1916. 'Могут ли женщины временно замещать нотариусов', *Вестник права*, №50 (11 декабря), с.1217–1218. 66
11. Вольман, ИС., 1916. 'Юбилей русского нотариата', *Вестник права*, №15–16 (17 апреля), с.384–388. 67
12. Гасман, АГ., 1904. 'Объяснительная записка к проекту новой редакции Положения о нотариальной части', Санкт-Петербург: Сенатская Типография, 812 с.; LVIII с. прилож. 31
13. Гасман, А., 1916. 'Изменения Положения о нотариальной части за полвека', *Вестник права*, №15–16 (17 апреля), с.377–384. 68
14. Гулевська, ГЮ., 2002. 'Генезис інституту нотаріату в сфері адміністративно-правового регулювання в Україні', *Підприємництво, господарство і право*, №8, с.65–68. 69
15. Давиденко, АО., 2010. 'Історія виникнення нотаріату в Україні', *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*, №4, с.23–30. 70
16. Денисяк, НМ., 2012. 'Короткий аналіз історії виникнення, розвитку та реформування інституту нотаріату в Україні', *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція: зб. наук. праць*, Одеса: Фенікс, Вип.4, с.97–100. 71
17. Долинська, МС., 2017. 'Особливості правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії (1783–1917 рр.)', *Науковий вісник Херсонського державного університету*, Вип.5, Т.1, с.12–15. 72
18. Долинська, МС., 2014. 'Правовий статус нотаріуса на українських землях за часів Російської імперії на підставі Положення про нотаріальну частину від 14 квітня 1866 р.', *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*, №4, с.98–106. 73
19. Єфіменко, ЛВ., 2010. 'Передумови зародження нотаріату в українському праві', *Бюлетень Міністерства юстиції України*, №4–5 (102–103), с.12–20. 75
20. Желіховська, ЮВ., 2017. 'Історико-правові аспекти становлення, розвитку та модернізації нотаріату України', *Мала енциклопедія нотаріуса*, №1 (91), с.165–173. 76
21. Желіховська, ЮВ., 2014. 'Історія виникнення та розвитку нотаріату в Україні', *Молодий вчений*, №11 (14), с.155–160. 77
22. Кинаш, У., 2014. 'Институт государственного нотариата Украины: историко-правовой аспект', *LEGE SI VIATA. Martie*, с.68–72. 78
23. Коваленко, ЛМ., 2010. 'Нестаріюча професія нотаря', *Бюлетень Міністерства юстиції України*, №8, с.163–173. 79
24. Комаров, ВВ., Баранкова, ВВ., 2011. 'Нотариат в Україні: підручник', Харків: Право, 384 с. 80
25. Ляпидевский, НП., 1875. 'История нотариата', Т.1, Москва: Унив. тип. (Катков и К°), 321 с. 81
26. Мацкевич, А., 1908. 'Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата: (К предстоящей реформе)', Москва: Журн. «Нотариус», 147 с.; 23 прилож. 82
27. Нелін, ОІ., 2013. 'Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.): проблеми становлення', *Часопис Київського університету права*, №1, с.15–18. 83
28. Нелін, ОІ., 2013. 'Інститут нотаріату в Україні та Росії (IX–XIX ст.): порівняльний аналіз', *Держава і право*, №60, с.64–69. 84
29. Нелін, ОІ., 2012. 'Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект)', *Юридична Україна*, №7, с.11–15. 86
30. Нелін, ОІ., 2014. 'Становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату України і Росії у дореволюційний період: історико-правовий аналіз', *Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис*, №11, с.4–9. 87
31. 'Нотариат в СССР: учебник', 1985, Под ред. Л. Ф. Леснической, Москва: Юрид. лит., 160 с. 88
32. 'Нотариат в СССР: учебное пособие для юридических институтов и факультетов', 1960, М. Г. Авдюков, А. Ф. Клейнман, Е. Н. Ковалева, Л. П. Смышляев, А. Л. Яковлева; отв. ред. А. Ф. Клейнман, Москва: Изд-во Моск. ун-та, 238 с. 89
33. Петрова, СМ., 2014. 'Історико-правова характеристика нотаріату в Україні та його взаємозв'язок із судовими органами', *Юридичний науковий електронний журнал*, №4, с.228–231. 90
34. Рубанов, АА., 1984. 'Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем: Монография', Под ред. В. П. Мозолина, Москва: Наука, 159 с. 91
35. Сміян, ЛС., Нікітін, ЮВ., Хоменко, ПГ., 2008. 'Нотариат в Україні: Навчальний посібник', За ред. Ю. В. Шкітина, Київ: КНТ, 680 с. 93
36. Трамбицкий, Н., 1916. 'К нотариусам–беженцам', *Вестник права*, №2 (10 января), с.40. 94
37. Трамбицкий, Н., 1916. 'Об ответственности нотариусов', *Вестник права*, №33 (14 августа), с.786–788. 96
38. Фемелиди, АМ., 1902. 'Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апреля 1866 г.: Пособие к изучению русского нотариального права', Санкт-Петербург: Издание Я. А. Канторовича, 258 с. 97
39. Черниш, В., 2000. 'Незалежний нотаріат – необхідна умова становлення громадянського суспільства в Україні', *Право України*, №9, с.4–8. 98
40. Черниш, В., 2013. 'Нотариат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів', *Юридична Україна*, №2, с.21–25. 99
41. Черниш, В., Степаненко, В., 2009. 'До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект', *Бюлетень Міністерства юстиції України*, №12 (98), с.39–47. 100
42. Шевченко, НВ., 2016. 'Вплив урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії в другій половині XIX ст.', *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, Вип.262, Т.274. Історія, с.37–42.
43. Шевченко, НВ., 2016. 'До історії нотаріату в контексті державотворчих процесів в Україні', *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць*, Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, Вип.16 (90), с.132–137.

44. Шевченко, НВ., 2016. 'Нотаріат Півдня України в модернізаційних процесах Російської імперії другої половини XIX ст.', *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, Вип.270, Т.282. Історія, с.94–98.

45. Шевченко, НВ., 2017. 'Реформування нотаріату в Російській імперії у 1866 році', *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, Вип.292, Т.304. Історія, с.39–42.

46. Шевчук, Л., 2014. 'Нотаріальна реформа 1864–1866 рр. в оцінках сучасників', *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, Вип.59, с.156–162. 103

47. Штраних, Ф., 1916. 'Эхо войны на нотариальной деятельности', *Вестник права*, №10 (6 марта), с.265–266. 104

48. Штраних, Ф., 1916. 'Юбилей нотариата', *Вестник права*, №19 (8 мая), с.448–449. 105

49. Юдельсон, КС., Ширвинский, ВИ., 1959. 'Советский нотариат', Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 375 с. 106

50. Ясинська, Л., 2000. 'Організація і діяльність нотаріальних органів за судовою реформою 1864 р. в Росії', *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, Вип.35, с.117–119. 107

References

1. Avdjukov, MG., Averin, DD., Kovaleva, EN., Smyshljaev, LP., 1974. 'Notariat v SSSR. Uchebnoe posobie dlja VUZov (Notariate in the USSR. Textbook for universities)', *Pod red. M. G. Avdjukova*, Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 167 s. 50

2. Aljakritskij, 1915. 'O sovetah i s#ezdah notariusov (About tips and notary conventions)', *Vestnik prava*, №7 (15 fevralja), s.208–210. 51

3. Aljakritskij, 1915. 'O sovetah i s#ezdah notariusov (About tips and notary conventions)', *Vestnik prava*, №8 (22 fevralja), s.244–245. 52

4. Aljakritskij, 1915. 'O sovetah i s#ezdah notariusov (About tips and notary conventions)', *Vestnik prava*, №9 (1 marta), s.280–281. 53

5. Aljakritskij, 1915. 'O sovetah i s#ezdah notariusov (About tips and notary conventions)', *Vestnik prava*, №10 (8 marta), s.314–315. 54

6. Butovskij, AN., 1915. 'Eshhe k voprosu ob otvetstvennosti notariusov za narushenie gerbovogo ustava (More on the issue of liability of notaries for violation of the statute of arms)', *Vestnik prava*, №2 (11 janvarja), s.44–45. 60

7. Butovskij, AN., 1904. 'O proekte novoj notarial'noj taksy (About the project of a notary fee)', *Vestnik prava*, №6, s.210–231. 62

8. Butovskij, AN., 1915. 'Otvetstvennost' notariusov za narusheniya gerbovogo ustava (Responsibility of notaries for breach of the coat of arms)', *Vestnik prava*, №1 (4 janvarja), s.13–16. 63

9. Vinogradov, L., 1916. 'Istoricheskoe razvitie russkogo notariata (The historical development of Russian notaries)', *Vestnik prava*, №15–16 (17 aprelja), s.389–393. 65

10. Vol'man, IS., 1916. 'Mogut li zhenshhiny vremenno zameshat (Can women temporarily replace notaries) notariusov', *Vestnik prava*, №50 (11 dekabrja), s.1217–1218. 66

11. Vol'man, IS., 1916. 'Jubilej russkogo notariata (Anniversary of the Russian notary)', *Vestnik prava*, №15–16 (17 aprelja), s.384–388. 67

12. Gasman, AG., 1904. 'Ob#jasnitel'naja zapiska k proektu novoj redakcii Polozhenija o notarial'noj chasti (Explanatory note to the draft new version of the Regulation on the notarial part)', Sankt-Peterburg: *Senatskaja Tipografija*, 812 s.; LVIII s. prilozh. 31

13. Gasman, A., 1916. 'Izmeneniya Polozhenija o notarial'noj chasti za polveka (Changes on the notary's part in half a century)', *Vestnik prava*, №15–16 (17 aprelja), s.377–384. 68

14. Guljevs'ka, GJu., 2002. 'Genezis instytutu notariatu v sferi administrativno-pravovogo reguljuvannja v Ukraї'ni (Genesis of the Notary Institute in the field of administrative-legal regulation in Ukraine)', *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo*, №8, s.65–68. 69

15. Davydenko, AO., 2010. 'Istorija vynyknennja notariatu v Ukraї'ni (The history of the emergence of a notary in Ukraine)', *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. Jurydychni nauky*, №4, s.23–30. 70

16. Denysjak, NM., 2012. 'Korotkyj analiz istorii' vynyknennja, rozvytku ta reformuvannja instytutu notariatu v Ukraї'ni (A brief

analysis of the history of the emergence, development and reform of the Notary Institute in Ukraine)', *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu. Serija: jurydsprudence: zb. nauk. prac'*, Odesa: Feniks, Vyp.4, s.97–100. 71

17. Dolyns'ka, MS., 2017. 'Osoblyvosti pravovogo reguljuvannja notarial'noi' dijall'nosti na ukrai'ns'kyh zemljah u skladi Rosijs'koi' imperii' (1783–1917 rr.) (Features of legal regulation of notarial activity on Ukrainian lands within the Russian Empire (1783–1917))', *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu*, Vyp.5, T.1, s.12–15. 72

18. Dolyns'ka, MS., 2014. 'Pravovyj status notariusia na ukrai'ns'kyh zemljah za chasiv Rosijs'koi' imperii' na pidstavi Polozhennja pro notarial'nu chastynu vid 14 kvitnja 1866 r. (Legal status of the notary in the Ukrainian lands during the Russian Empire on the basis of the provisions of the notarial portion of April 14, 1866)', *Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. Serija jurydychna*, №4, s.98–106. 73

19. Jefimenko, LV., 2010. 'Peredumovy zarozhennja notariatu v ukrai'ns'komu pravi (Prerequisites for the birth of a notary in Ukrainian law)', *Bjuletyn' Ministerstva justycii' Ukraї'ny*, №4–5 (102–103), s.12–20. 75

20. Zhelihovs'ka, JuV., 2017. 'Istoryko-pravovi aspekty stanovlennja, rozvytku ta modernizacii' notariatu Ukraї'ny (Historical and legal aspects of the formation, development and modernization of the notary of Ukraine)', *Mala encyklopedija notariusia*, №1 (91), s.165–173. 76

21. Zhelihovs'ka, JuV., 2014. 'Istorija vynyknennja ta rozvytku notariatu v Ukraї'ni (History of the emergence and development of a notary in Ukraine)', *Molodyj vchenyj*, №11 (14), s.155–160. 77

22. Kinash, U., 2014. 'Institut gosudarstvennogo notariata Ukraїny: istoriko-pravovoj aspekt (Institute of State Notary of Ukraine: historical and legal aspect)', *LEGEA SI VIATA. Martie*, s.68–72. 78

23. Kovalenko, LM., 2010. 'Nestarijucha profesija notarja (Non-aging profession of a notary)', *Bjuletyn' Ministerstva justycii' Ukraї'ny*, №8, s.163–173. 79

24. Komarov, VV., Barankova, VV., 2011. 'Notariat v Ukraї'ni: pidruchnyk (Notary in Ukraine: a textbook)', Harkiv: *Pravo*, 384 s. 80

25. Ljapidevskij, NP., 1875. 'Istorija notariata (History of notaries)', T.1, Moskva: *Univ. tip. (Katkov i Ko)*, 321 s. 81

26. Mackevich, A., 1908. 'Nastojashhee, proshedshee i budushhee russkogo notariata: (K predstojashhej reforme) (Present, past and future of the Russian notary: (Towards the forthcoming reform))', Moskva: *Zhurn. «Notarius»*, 147 s.; 23 prilozh. 82

27. Nelin, OI., 2013. 'Instytut notariatu v Ukraї'ni (IX–XVIII st.): problemy stanovlennja (Institute of Notary in Ukraine (IX–XVIII centuries): problems of formation)', *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava*, №1, s.15–18. 83

28. Nelin, OI., 2013. 'Instytut notariatu v Ukraї'ni ta Rosii' (IX–XIX st.): porivnjal'nyj analiz (Institute of Notary in Ukraine and Russia (IX–XIX centuries): comparative analysis)', *Derzhava i pravo*, №60, s.64–69. 84

29. Nelin, OI., 2012. 'Stanovlennja i rozvytok instytutu notariatu v Ukraї'ni (istoryko-pravovyj aspekt) (Formation and development of the notary institution in Ukraine (historical and legal aspect))', *Jurydychna Ukraї'na*, №7, s.11–15. 86

30. Nelin, OI., 2014. 'Stanovlennja i rozvytok kontrolju i nagljadu u sferi notariatu Ukraї'ny i Rosii' u dorevoljucijnij period: istoryko-pravovyj analiz (Formation and development of control and supervision in the sphere of notaries of Ukraine and Russia in the pre-revolutionary period: historical and legal analysis)', *Jurydychna Ukraї'na: Shhomisjachnyj pravovij chasopys*, №11, s.4–9. 87

31. 'Notariat v SSSR: uchebnik (Notary in the USSR: the textbook)', 1985, *Pod red. L. F. Lesnickoj*, Moskva: *Jurid. lit.*, 160 s. 88

32. 'Notariat v SSSR: uchebnoe posobie dlja juridicheskikh institutov i fakul'tetov (Notariat in the USSR: a textbook for legal institutions and faculties)', 1960, *M. G. Avdjukov, A. F. Klejman, E. N. Kovaleva, L. P. Smyshljaev, A. L. Jakovleva; otv. red. A. F. Klejman*, Moskva: *Izd-vo Mosk. un-ta*, 238 s. 89

33. Petrova, SM., 2014. 'Istoryko-pravova charakterystyka notariatu v Ukraї'ni ta jogo vzajemozv'jazok iz sudovymy organamy (Historical and legal characteristics of the notary in Ukraine and its interrelation with judicial bodies)', *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, №4, s.228–231. 90

34. Rubanov, AA., 1984. 'Teoreticheskie osnovy mezhdunarodnogo vzaimodejstvija nacional'nyh pravovyh sistem: Monografija (Theoretical Foundations of the International Interaction of National Legal Systems: Monograph)', *Pod red. V. P. Mozolina*, Moskva: Nauka, 159 s. 91

35. Smijan, L.S., Nikitin, JuV., Homenko, PG., 2008. 'Notariat v Ukrai'ni: Navchal'nyj posibnyk (Notary in Ukraine: Textbook)', *Za red. Ju. V. Shkitina*, Kyi'v: KNT, 680 s. 93

36. Trambickij, N., 1916. 'K notariusam-bezhencam (To notaries-refugees)', *Vestnik prava*, №2 (10 janvarja), s.40. 94

37. Trambickij, N., 1916. 'Ob otvetstvennosti notariusov (On the liability of notaries)', *Vestnik prava*, №33 (14 avgusta), s.786-788. 96

38. Femelidi, AM., 1902. 'Russkij notariat. Istorija notariata i dejstvujushhee notarial'noe polozenie 14 aprelja 1866 g.: Posobie k izucheniju rus'kogo notarial'nogo prava (Russian notariate. The history of the notary and the current notarial status of April 14, 1866: A manual for the study of Russian notarial law)', Sankt-Peterburg: *Izdanie Ja. A. Kantorovicha*, 258 s. 97

39. Chernysh, V., 2000. 'Nezalezhnyj notariat – neobhidna umova stanovlennja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukrai'ni (An independent notary public is a prerequisite for the formation of civil society in Ukraine)', *Pravo Ukrai'ny*, №9, s.4-8. 98

40. Chernysh, V., 2013. 'Notariat Ukrai'ny na shljahu do jevropejs'kyh ta mizhnarodnyh standartiv (Notary of Ukraine on the way to European and international standards)', *Jurydychna Ukrai'na*, №2, s.21-25. 99

41. Chernysh, V., Stepanenko, V., 2009. 'Do pytannja pro istoriografiju vitchyznjanogo notariatu: istoryko-pravovyj aspekt (To the question of the historiography of the domestic notary: the historical and legal aspect)', *Bjuletен' Ministerstva justycii' Ukrai'ny*, №12 (98), s.39-47. 100

42. Shevchenko, NV., 2016. 'Vplyv urbanizacii' na rozvytok notariatu Hersons'koi' gubernii' v drugij polovyni XIX st. (The Impact of Urbanization on the Development of the Notary of Kherson Province in the Second Half of the XIXth century)', *Naukovi praci: naukovo-metodychnyj zhurnal*, Mykolai'v: *Vyd-vo ChDU imeni Petra Mogvly*, Vyp.262, T.274. Istorija, s.37-42.

43. Shevchenko, NV., 2016. 'Do istorii' notariatu v konteksti derzhavotvorchych procesiv v Ukrai'ni (To the history of the notary in the context of state-building processes in Ukraine)', *Istorychnyj arhiv. Naukovi studii': Zbirnyk naukovykh prac'*, Mykolai'v: *Vyd-vo ChDU im. Petra Mogvly*, Vyp.16 (90), s.132-137.

44. Shevchenko, NV., 2016. 'Notariat Pivdnja Ukrai'ny v modernizacijnyh procesah Rosijs'koi' imperii' drugoi' polovyny XIX st. (Notary of the South of Ukraine in the modernization processes of the Russian empire of the second half of the nineteenth century)', *Naukovi praci: naukovo-metodychnyj zhurnal*, Mykolai'v: *Vyd-vo ChNU imeni Petra Mogvly*, Vyp.270, T.282. Istorija, s.94-98.

45. Shevchenko, NV., 2017. 'Reformuvannja notariatu v Rosijs'kij imperii' u 1866 roci (Reform of the Notary in the Russian Empire in 1866)', *Naukovi praci: naukovo-metodychnyj zhurnal*, Mykolai'v: *Vyd-vo ChNU imeni Petra Mogvly*, Vyp.292, T.304. Istorija, s.39-42.

46. Shevchuk, L., 2014. 'Notarial'na reforma 1864-1866 rr. v ocinkah suchasnykiv (Notary reform of 1864-1866 in the estimations of contemporaries)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija jurydychna*, Vyp.59, s.156-162. 103

47. Shtranih, F., 1916. 'Jeho vojny na notarial'noj dejatel'nosti (Echo of the war on notarial activities)', *Vestnik prava*, №10 (6 marta), s.265-266. 104

48. Shtranih, F., 1916. 'Jubilej notariata (Anniversary of the Notary)', *Vestnik prava*, №19 (8 maja), s.448-449. 105

49. Judel'son, KS., Shirvinskij, VI., 1959. 'Sovetskij notariat (Soviet notary)', Moskva: *Gos. izd-vojurid. lit-ry*, 375 . 106

50. Jasins'ka, L., 2000. 'Organizacija i dijal'nist' notarial'nyh organiv za sudovoju reformoju 1864 r. v Rosii' (Organization and activities of notarial bodies for the judicial reform of 1864 in Russia)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija jurydychna*, Vyp.35, s.117-119. 107

* * *